

Stefan Ekman, »*I skuggan af Din Graf, jag på min Lyra slår*». *Carl Michael Bellmans dikter över döda i relation till dikttypens svenska tradition och funktion i nyhetspressen under senare delen av 1700-talet*. Diss. Göteborg. Stockholm: Proprius, 2004 (337 s.)

Bellmans »Märk hur vår skugga» är levande bland många svenskar idag, men ytterst få känner till hans gravdikter över Fältmarskalkinnan Fru Grefvinna Wrangel eller Herr Anders Adolph von Heijne. Inom Bellmanforskningen har intresset, i originalitetsetetikens spår, länge koncentrerats till det nydanande hos Bellman: Fredmansdiktningen och även Bacchi Orden. Det perspektivet präglar Lars Lönnroths nyutkomna bok *Ljuva karneval! Om Carl Michael Bellmans diktning* (2005). Dock var den konventionsbundna tillfällesdiktningen en viktig del av Bellmans författarskap, och det är glädjande att flera unga litteraturvetare tagit sig an denna sida av hans verk. Annie Mattsson, doktorand i Uppsala, skriver om Bellmans bröllopsdikter i *Samlaren* 2003. Året därpå disputerade Stefan Ekman i Göteborg på en avhandling om hans dikter över döda. I Stockholm arbetar doktorand Jennie Nell med hans rojalistiska diktning.

Stefan Ekman avhandling är publicerad av Proprius förlag, som gjort Bellmanutgivning i cd- och bokform till något av en nisch. Ekman studerar alltså skaldens dikter över döda, ett drygt fyrtiotal texter – främst av typen gravdikter – som spänner över Bellmans aktiva tid som författare, från 1760- till 1790-tal. Dikterna har bevarats på olika sätt, som separatträck, vilka till exempel kunde delas ut till gästerna vid begravningen, som avskrifter av manuskript, men också som tryck i tidningspressen, en allt vanligare publiceringsform under 1700-talets senare del. Vissa texter, som den över Bellmans mor Catharina, trycktes i flera omgångar i olika versioner. Dikter över döda är ett typiskt exempel på det Horace Engdahl kallar reper-toardiktning. Gravdikterna skrevs traditionellt efter en retorisk mall: först en allmän utläggning (*in genere*), sedan en personspecifikt del (*in specie*), som delades in i de tre momenten lovrising (*laus*), sorg (*luctus*) och tröst (*consolatio*).

Ekman bygger i avhandlingen på de senaste decenniernas ymniga forskning om svensk tillfällesdiktning, bland annat Stina Hansson med pionjärarbetet om Lucidor 1975, Per S. Ridderstad, Lars Burman, Göran Stenberg, Janne Lindqvist och Ann Öhrberg. En annan utgångspunkt är forskning om muntlighet/skriftlighet

(Walter J. Ong, Stina Hansson). Följande frågor står i centrum för undersökningen (s. 12): Dels relationen mellan Bellmans dikter över döda och dikttypens tradition, här representerad av Lucidor samt ett urval författare från frihetstiden. Dels bytet av medium från separatträck till tryckning i nyhetspressen; här analyseras Bellmans tidningspublicerade texter i relation till en corpus av samtida dikter i ett antal årgångar av Göteborgs- och Stockholmstidningar. Dels den kvantitativa nedgången för tillfällesdiktningen i början av 1780-talet, som Ekman sätter i samband med Kellgrens kampanj mot »rimkråken» i *Stockholms Posten*. Dels och slutligen relationen mellan Bellmans dikter över döda och hans författarambitioner. Tyngdpunkten i undersökningen ligger på dikternas utformning. Avhandlingen består till stor del av retoriskt inriktade textanalyser, ofta organiserade efter olika formelement (t.ex. dikter med inledning *in genere* resp. korta inledningar).

Stefan Ekman arbetar energiskt och systematiskt, och han kommer på flera punkter till intressanta resultat. Det gäller frågan om byte av medium till tryckning i nyhetspressen, där han vid sidan av Bellmans dikter utforskar ett omfattande primärmaterial av tidningspublicerade dikter. Tryckning i pressen möjliggjorde redaktionella ingresser som gav en presentation av författaren och kunde fungera som en form av nyhetsförmedling. I Göteborgsbladet *Hwad Nytt?* infördes på 1770-talet en mängd Bellmandikter av tidningens Stockholmskorrespondent Johan Simmingsköld, med panegyriska ingresser som byggde upp bilden av Bellman som rikets ledande tillfällespoet. – Ett skojigt fynd är den svit av dikter som trycktes i Göteborgspressen över den avlidna Sophia Carlsson, ledamot av Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle där hennes make, handelsmannen Carl Carlsson, var vice ordförande; sviten i pressen var ett sätt för det vittra samfundet att manifesteras sig offentligt (sällskapet var öppet för både kvinnor och män). – Vad gäller diktföremålets sociala tillhörighet visar Ekman att andelen dikter över adliga personer, särskilt högdagliga kvinnor, steg under 1770-talet; tidigare forskning rörande separatträckta tillfällesdikter tyder på en tendens att andelen dikter över adliga sjönk under 1700-talets gång. Ekman ger en politisk förklaring till utvecklingen i 1770-talets tidningar. Efter Gustaf III:s statsvälkning 1772 fylldes pressen av hyllningar till kungahuset och höga dignitärer; de tidningspublicerade dikterna fick samma representativa funk-

tion som separattrucken i äldre tradition. Det är ett övertygande resonemang: Gustaf III lyckades under en kort tid, på 1770-talet, vrida tillbaka den sociala klockan till förmån för adeln.

Intressant är också Stefan Ekmans analys av Bellmans litterära anspråk, skaldens hävdande av »sin egen och sina diktars vittra status» (s. 311). Det kunde till exempel ske genom poetiskt elaborerade inledningar till dikterna, som i dikten över friherrinnan Falkenberg (1777) med dess landskapsskildring och pastorala markörer. Vändningarna ligger ibland nära *Fredmans epistlar*: »De stolta stammar i det lugna / Med knak och brak till jorden bugna / Och Swalan lågt åt marken flög» (s. 148, mina kursiveringar). Det kunde också ske genom »ett aktivt diktarjag som poängterar sitt poetiska handlag inför mottagarna» (s. 311). Mot denna självmedvetna diktarhållning står den självutplånande blygsamhetstoppen i den åldrade skaldens poem över målaren Pilo, direktör för Konstakademien (1793), där Bellman förklarar att dikten borde skrivas inte av honom utan av en Gyllenberg, Leopold eller Kellgren.

Just Kellgrens roll för Bellmans självuppfattning, med den nedgörande kritiken i »Mina Löjen» 1778 (och senare företalet till *Fredmans Epistlar*), har länge varit känd av forskningen. Enligt Ekman har Kellgrens kritiska verksamhet också haft genomslag på bredare front. Hans kampanj mot undermåliga tillfällespoeter i *Stockholms Posten* åren kring 1780 var »en avgörande orsak» (s. 178) till tillfällesdiktningens nedgång under 1780-talet. Det är en intresseväckande tes, som står i samklang med bilden av Kellgren som den repressive »parnassisten» i Jakob Christenssons avhandling *Lyckoriket* (1996). Vad gäller tillfällesdiktningen på 1780-talet bygger Ekman på en relativt begränsad corpus; det skulle behövas en mer heltäckande kartläggning, t.ex. av tidningar utanför Stockholm och Göteborg, för att kunna ge ett säkrare svar.

En risk med retoriskt inriktade studier är att analysen blir formalistisk och mekanisk. Den tendensen finns i Stefan Ekmans avhandling, särskilt i det långa första kapitlet. Retorik handlar om situationsbunden kommunikation. Detta gäller i hög grad *tillfällesdikter* i äldre tid. Dikterna ingick i ett dynamiskt socialt spel, som jag hade velat se mer av i avhandlingen. Jag skall ge ett par konkreta exempel på hur kontextanalys kan berika förståelsen av texterna. Först Bellmans allra första publicerade gravdikt, den över Bengt Rudenschöld 1760. En »uppvissning i hantverkskickslighet» skriver

Ekman med rätta (s. 307). Men för vilka visar Bellman upp sig? Han är tjugo år, antagen som e.o. tjänsteman i Riksbanken, en ofrälse ung man med vittra talanger i början av ämbetsmannabanan. Han skriver om en avlidne ämbetsman inom den ekonomiska sektorn, kommissarien vid Statskontoret Bengt Rudenschöld, bror till hattpolitikern Carl Rudenschöld, president i Kommerskollegium. Det är ett typiskt exempel på diktning som meritering enligt Bo Bennich-Björkmans modell i *Författaren i ämbetet* (1970). Unge Carl Michael visar upp sig för sina förmän, och han kan hoppas på protektion från Carl Rudenschöld.

Nu gjorde Bellman som bekant ingen lysande ämbetsmannakarriär – han kom inte längre än sekreterare i nummerlotteriet – men beskyddare hade han behov av livet ut. Här hade man kunnat önska sig en närmare belysning av Carl Fredrik Scheffers roll i samband med dikter i Göteborgspressen på 1770-talet. Låt oss gå tillbaka till Bellmans poetiskt elaborerade dikt över friherrinnan Falkenberg 1777. Hon var syster till Carl Fredrik och Ulrik Scheffer, två män i den politiska elitens absoluta topp åren efter Gustaf III:s statsvälkning. Kungens informelle rådgivare Carl Fredrik Scheffer hade hand om den rojalistiska propagandaapparaten. Opinionsläget i rikets andra stad var en viktig angelägenhet. Scheffer blev protektor för det rojalistiska Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle. Det är känt att han beskyddade Simmingsköld, som från Stockholm försåg *Hwad Nytt?* med ärkeroyalistiskt material. Att han hörde till Bellmans beskyddare på 1770-talet hävdar Olof Byström i sin kommentar till Standardupplagan (vol. IX, 1950); Ekman avvisar påståendet med att det varken går att bekräfta eller vederlägga (s.151). Själv tror jag att Byström, djupt förtrogen med det gustavianska källmaterialet, kan ha haft fog för sin hypotes. Bellman hade visat sin användbarhet som gustaviansk propagandist med lyckokastet »Gustafs skål» vid tiden för statsvälningen. På 1770-talet lovsjunger han excellensen Scheffer i flera dikter som trycktes i pressen. När dikten över friherrinnan publiceras i *Hwad Nytt?* 1777, försiggår ett komplicerat spel av tjänster och gentjänster, där dels Bellman och Simmingsköld, dels Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle uppträder som klienter till Scheffer. Bellman hyllade det nya statsskicket och lovprisade Scheffer och hans släkt; han kunde i gengäld hoppas på ett gott ord hos kungen och kanske direkt ekonomisk ersättning.

Också relationen mellan Bellman och Simming-

sköld är värd att fundera på. Fick Simmingsköld något i utbyte för sin PR-kampanj för skalden i Göteborgspresen? Byström förmodar, i inledningen till Bellmans *Bröllopskrifter* 1959, att Simmingsköld stoppade honoraret i egen ficka, något som avvisas av Ekman (s. 172 not 78). Belägg för Byströms antagande saknas, det är riktigt, men själva principfrågan om honorar är viktig och hade behövt ställas i avhandlingen: när började författare få betalt för alster införda i pressen? Byström skriver tänkvärt i sin nyssnämnda inledning (s. 12): »Enligt den tidens sed exploaterades Bellman vanligen ogenerat av tidningspressen. Författarrätt var ett skäligen okänt begrepp, honoraren uteblevo helt eller voro i bästa fall mycket knappt tilltagna.» Betydde publicering i pressen ökade eller minskade möjligheter för författarna till kontroll över de egna texterna och ekonomisk ersättning?

Låt oss avslutningsvis återvända till den litterära analysen. Stefan Ekman nämner att han ursprungligen hade tänkt ägna sin avhandling åt sambandet mellan Bellmans tillfällesdikter över döda och episteldiktningens förändringar, under impuls från Carl Fehrmans artikel »Bellman på kyrkogården» 1964. Den undersökningen återstår att skriva, med Stefan Ekmans avhandling som en viktig grund.

Marie-Christine Skuncke

Mattias Legnér, *Fäderneslandets rätta beskrivning. Mötet mellan antikvarisk forskning och ekonomisk nyttokult i 1700-talets Sverige*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, 2004 (287 s.)

I denna doktorsavhandling från Stockholms universitet undersöker Mattias Legnér hur man i tryckta Ortsbeskrivningar skildrade lokala och nationella identiteter och gemenskaper under 1700-talet. Syftet är att närmare undersöka vad det flitigt använda fäderneslandsbegreppet egentligen betydde och hur det användes i en tid då gamla idéer om rikets historia och ursprung mötte nyare, mer utilitistiskt präglade idéer om landets uppodling och förkovran. Istället för att som i tidigare forskning koncentrera sig på det nationella, det vill säga vad till exempel Sverige och svensk egentligen betydde, vill Legnér undersöka både det lokala och det nationella samt hur dessa förhöll sig till varandra. En viktig utgångspunkt för Legnér är att det förekom olika före-

ställningar om gemenskap och lojalitet och att människor inte enbart identifierade sig med en riksoverskridande nationell enhet. Trots att detta har sagts tidigare har det inte undersökts i nämnvärd omfattning. Vi behöver veta mer om hur det lokala och regionala fungerade för människors identitetsskapande under äldre tid.

Legnér visar att det under hela den undersökta perioden (1701-1800) utkom en relativt stadig ström av Ortsbeskrivningar i form av akademiska dissertationer, monografier och artiklar i olika periodiska skrifter. Tyvärr har inte de beskrivningar som utgavs på latin kunnat undersökas närmare på grund av författarens bristande latinkunskaper. Detta har inneburit att enbart 68 procent av den identifierade litteraturen har närstuderats.

Två huvudsakliga typer av beskrivningar förekom under perioden, dels den antikvariska beskrivningen som inriktades på en Orts historia och dess monument och byggnader, dels den ekonomiska beskrivningen som mer koncentrerade sig på en Orts näringar och hur dessa kunde upphjälpas till gagn för såväl lokalsamhället som fäderneslandet i stort. De antikvariska beskrivningarna utgavs i en ganska jämn takt under hela perioden, medan de ekonomiska beskrivningarna började ges ut först runt 1700-talets mitt.

Både de antikvariska och de ekonomiska beskrivningarna hade, som Legnér visar, tydliga politiska och ideologiska konnotationer genom att de ofta innehöll en idealiserad och normerande bild av samhället som hierarkiskt och uppdelat i olika stånd. Denna ordning fick inte rubbas, utan skulle reproduceras genom att människorna fick mer kunskap om de olika orternas historia och de förhållanden som rådde där. Många av de antikvariska beskrivningarna syftade även till att ära de orter som beskrevs. För de studenter som beskrev sin hembygd blev detta ett sätt att visa sin tillhörighet och återbetala sin tacksamhetsskuld till den lokala gemenskapen. Samtidigt visades att orten var inlemmad i en större gemenskap genom den statliga och kyrkliga närvaron.

I de mer samtidsorienterade ekonomiska beskrivningarna identifierades ofta de problem som rådde på orten som beroende av bristande upplysning hos befolkningen, det vill säga otillräcklig kunskap om hur de resurser som Gud hade ställt till människans förfogande skulle användas, samt på en dålig ordning i näringarna där framförallt bönderna inte visste sin rätta plats i samhället. Författarna identifierade sig ofta med